

A NYELVIDEOLÓGIÁK ELMÉLETE ÉS HASZNÁLHATÓSÁGA A MAGYAR NYELVVEL KAPCSOLATOS KUTATÁSOKBAN¹

PETTERI LAIHONEN

On the potential of the field of Language Ideologies for Hungarian sociolinguistics

The field of language ideologies was first developed by American anthropologists (e.g. Silverstein, Gal, Woolard, Schieffelin, Irvine, Kroskrity). First, their innovations in theory and methodology are briefly explicated. Secondly, a summary of Hungarian related studies by Susan Gal is provided. Thirdly, some viewpoints and findings from my previous and future research are discussed. Finally, I describe some advantages and challenges of the field of language ideologies for Hungarian sociolinguistics.

1. Bevezetés

A nyelvideológiák kutatását elsősorban amerikai antropológusok (Silverstein, Gal, Woolard, Schieffelin, Irvine, Kroskrity és mások) fejlesztették önálló kutatási ágazattá. A dolgozatom elején felvázolom, hogy ők milyen definíciókat dolgoztak ki és milyen módszertant alkalmaztak. Ezután kitérek arra, hogy a magyar nyelvvel foglalkozó kutatásokban eddig milyen interpretációk és eredmények születtek a nyelvideológiák területén. Az ágazatot eredetileg kidolgozó kutatók közül Susan Gal foglalkozik magyar nyelvközösséggel is. Az ő kutatásaiból néhány, módszertani tanulsággal szolgáló újabb részletet fogok bemutatni, és a saját kutásaimból is bemutatok néhány gondolatot. Végül felvázolom, hogy szerintem a jövőben milyen eredményekkel – illetve kihívásokkal – szolgálhat a nyelvideológiák kutatása a magyar szociolingvisztikában.

2. A nyelvideológiák módszertana

A nyelvideológiák kutatása egy viszonylag új kutatási irányzat, amelyet eredetileg amerikai nyelvantropológusok fejlesztettek ki. Nem egy szigorú elméleti, módszertani irányzatról van szó, sokkal inkább egy közös kutatási tematika, nyelvről való gondolkodásmód, kritikai világnézet. A nyelvideológiák kutatása az 1980-as években indult, a nyelvetnográfiai kutatásokat kezdték összekapcsolni a társadalomtudományban használt ideológiaelméletekkel. A tudományterület jelenleg is képlékeny, de mára részévé vált a tágabban vett szociolingvisztikának, diskurzuselemzésnek és nyelvi antropológiának.

A sok definíció (lásd Laihonen 2009a: 55) közül Susan Gal (2002: 197) meghatározása a nyelvvel kapcsolatos vélekedést, illetve a nyelvideológiák általános jellegét hangsúlyozza²:

A nyelvideológiák kultúrafüggő fogalmak, amelyeket a résztvevők és megfigyelők visznek bele a nyelvbe, gondolatok arról, hogy mire jó a nyelv, mit jeleznek az egyes nyelvi formák azokról az emberekről, akik ezeket használják, illetve egyáltalában miért vannak nyelvi különbségek. Mind az egyszerű embereknek, mind a társadalomtudósoknak – nyelvészeknek, szociológusoknak, antropológusoknak – vannak nyelvideológiáik.

Röviden, a nyelvideológiák a nyelv és nyelven kívüli kapcsolatokról szóló feltételezések. Gal definícióját követve próbáltam (l. Laihonen 2009a) egy átfogó képet adni a Bánság nyelvi helyzetéről kialakított értelmezésekről. Így a vizsgálat tárgyát ugyanúgy képezték népi vélekedések, mint a tudományos írások nyelvideológiái. Ez különbözteti

---

¹ Hálásan köszönöm Lanstyák Istvánnak a tanulmányhoz fűzött megjegyzéseit.

² Itt és máshol az angol szakirodalomból vett idézeteket saját fordításomban közlöm.

meg a nyelvvideológia kutatását a hagyományosabb szociolingvisztikai irányzatokról, amelyek ragaszkodnak a két kategória különválasztásához. Fontos továbbá az, hogy kultúrafüggő gondolatrendszerrel van szó. A tapasztalatom az, hogy gyakran a nyelvről vallott nézeteiben, alapfeltevéseiben különböznek már az európai kultúrák is. Például a magyarok körében a nyelvjárások általános megítélése teljesen más, mint a magyar nyelvterületen élő németeké (l. Laihonen 2009b: 66). Az elemzés hozadéka gyakran a másik kultúra nyelvvideológiájának megértése és ezáltal a saját ideológiánk felismerése, elemezhetővé tétele.

A nyelvvideológia-fogalmat használók elhatárolódnak attól, hogy az ideológiákat „hamis” tudatként határozzák meg, ami a marxi definíció (Blommaert 2006: 509–510). Talán általános, népi definícióként is, az ideológiát sokan olyan jellegzetesen rossz dolognak képzelik, amely ferdíti a valóságot. Ezáltal szem elől tévesztik azt, hogy az igazán erős ideológia az, amit nem is veszünk észre, hanem természetesnek, normálisnak tartjuk. Továbbá nincs olyan nyelvről szóló elképzelés, nyelvet a társadalommal összekapcsoló vélekedés, amely ideológiamentes lenne.

A kutatás nem foglalkozik a nyelvvideológiák valóságalapjával, és nem állítja szembe tudományos tényekkel. A babonák, mítoszok, „tudománytalan elméletek” elemzése (l. Lanstyák 2007) így nem tartozik módszertanilag a nyelvvideológiák kutatásának jellegzetes körébe. Ahogy Gal (2002: 198) leszögezi, a kutatási ágazat számára nincs olyan nyelvről szóló nézet, ami „neutrális” vagy „tisztán tudományos”. A nyelvvideológiák mindig az illető társadalmi pozíciójával függnek össze és kapcsolódnak az adott helyzet és idő politikai és morális környezetéhez (uo.). Ilyen értelemben az ideológia a nyelvvideológia elméletében neutrális és totális, vagyis minden társadalom és kultúra alappilléreiben megtalálható. Más szóval ez a társadalom és kultúra összetartó ereje is egyben (Blommaert 2006: 510).

A nyelvvideológiák kutatása jellegzetesen diskurzusok elemzéséből áll, de nem tévesztendő össze más hasonló elemzési eljárásokkal. Gal (2006a) leszögezi, hogy a nyelvvideológiák elemzése nem 1) az elemzett szöveg parafrázisa, 2) a szöveg valósághoz való viszonyának kritikája (jellemző általában a diskurzuselemzésre), 3) a beszélő (nyelvhasználó), a nyelv (nyelvhasználat) és a világ (társadalom) kapcsolatának bemutatása (jellemző a pragmatikára és a kvantitatív szociolingvisztikára). Végül Gal leszögezi, hogy a nyelvvideológiák elemzése valójában: a beszélő, a nyelv és a világ kapcsolattartóról szóló metapragmatikai/metanyelvi feltevések elemzése. Vagyis annak kutatása, hogy milyen előfeltevéseink vannak a nyelv és a nyelvhasználat társadalmi és kulturális kapcsolatairól.

A nyelvvideológiák keletkezéséről és jellegéről Irvine és Gal (2000) szemiotikai modellje kínál fontos támpontokat. Szerintük a nyelvvideológia jellegzetesen úgy keletkezik, hogy először egy **indexikális** kapcsolat (egyfajta rámutató összekapcsolódás, például bizonyos nyelvjárási elemeket rutinszerűen társítunk származási régiókkal) **ikonikussá** válik, vagyis egy nyelvi jelenség emblematikus tulajdonsága (imázsa) lesz valamilyen nyelven kívüli jelenségnek. Például a „süksükölés”-t a nyelv művelők jellegzetesen a „(nyelvi) műveltséghez” kapcsolják. Ez a kapcsolat már **emblematikussá** vált, így a „süksükölés” akár magában működhet egy „műveletlen” ember leírásaként. Így pl. egy karikatúrában elég, ha valamelyik szereplő, egy amúgy műveltséget feltételező kontextusban süksüköl ahhoz, hogy egy átlagos magyar olvasó őt „bunkónak” (műveletlennek) értelmezze.

Második lépésként az adott kapcsolatot terjesztik ki más területekre is. Például amikor egy adott nyelvhez kapcsolódó vélekedést tovább terjesztenek az adott nyelvből való kölcsönszavakra. A 19. században a magyar nyelv német nyelvvel vívott státusz-

harcot a Bánságban is (egy időben állami alkalmazottaktól elvárás volt magyar nyelvhez való kötődést mutatni, pl. a vasútnál névváltoztatással lehetett eleget tenni ennek az elvárásnak), ugyanabban a korban a nyelv művelők igyekeztek a német eredetűnek vagy német mintára létrejöttek vélt szavakat és nyelvi szerkezeteket kiűzni a magyar nyelvből. Jelenleg a státuszharca a magyar és a román nyelv között zajlik. Ez tovább terjedt a korpusz szintre úgy, hogy a bánsági magyarok szerint a román nyelvű elemek miatt „nem tiszta”, „kevert” stb. a Bánságban beszélt magyar nyelv változat. Közben pedig a német már barátoknak számít, mind a státust, mind a kölcsönelemeket illetően (Laihonen 2009b: 66). Végül, utolsó mozzanatként, az ideológiával ellentétes szempontok eltűnnek, ezeket a továbbiakban nem veszik észre. Összefoglalva: egy nyelvvideológia sztereotipikus kapcsolat a nyelv és a nyelven kívüli jelenség között, ami terjeszkedik és amit e kapcsolattal ellentétes információ nem képes megingatni.

3. Susan Gal kutatásairól

A tudományág eredeti művelői között Susan Gal foglalkozott a magyar nyelvvel is. Az ő disszertációja (1979) még nem tartalmazza a nyelvvideológia kifejezést, de mégis hasonló elemzések találhatók a könyvében. Például a kétnyelvű beszélők implicit metapragmatikai feltevéseire mutat rá a disszertációjában, amikor megállapítja, hogy a burgenlandi magyar nagyszülők általában magyarul beszélnek az unokájukkal, de akkor németre váltanak, amikor parancsolni, rendre utasítani akarják a gyerekeket (Gal 1979: 112–118). Vagyis, az a – valószínűleg nem tudatos – feltételezésük, hogy a kódváltás magyarról németre rámutat arra a státusbeli különbségre, ami a nagyszülő és unoka között van.

Susan Gal a disszertációja elkészítése közben már azon is csodálkozik – és talán csalódik – hogy Magyarországon nem veszik komolyan a munkáját, és a burgenlandi adatközlők nyelvéről lesújtóan vélekednek magyarországi laikusok és nyelvészek egyaránt (Gal 2006a: 13). Vagyis az erősen nyelvjárási burgenlandi magyar annak a nyelvvideológiának esett áldozatul, hogy a nyelvjárásos beszéd paraszti, maradi emberi tulajdonságok ikonja Magyarországon. Emiatt inkább németül beszéltek magyarországiakkal a burgenlandiak, mert a német nyelvet nyugati, modern, jóléti emberi tulajdonságokhoz kapcsolták a szocialista Magyarországon (Gal 2006b: 166–167).

Gal (2006b: 170) beszámol egy 80-as évek végén tartott budapesti találkozásról, ahol szerinte magyarországi nyelvészek, pedagógusok nem tudtak mit kezdeni határon túli nyelvészek, pedagógusok problémáival, viszont a határon túli nyelvészek kiválóan megértették egymást. Talán pont ezek az általa gyakran említett tapasztalatok vezetnek arra, hogy több cikket is ír tudósok, nyelvészek nyelvvideológiáiról. Például egy alapos, de magyarok körében nem túl ismert fejtegetést a magyar standardizáció történetéhez kapcsolódó ideológiákról (2001). Ott bemutatja többek között azt, hogy a magyar nyelv standardizációs vitáiban a Nyelvőr köré csoportosuló nyelvészek hogyan igyekeztek a magyar nyelvről, ennek szerkezetéről, szókincséről vallott nézeteit úgy bemutatni, hogy ezek kizárólag tudományos, nyelvészeti elveken alapulnak és nem egy bizonyos csoport nyelvhasználatán vagy nyelvérzékén. Ilyen értelemben az ő normafelfogásuk senkié (vagyis a tudomány felfedezi, leírja a „népnyelvet”) és egyszerre mindenkié (ennek az elsajátítása által juthatnak gyakran nem magyar anyanyelvű értelmiségiek magasabb pozícióba).

A magyarországi németekkel kapcsolatos vizsgálataiban (1993, 1995) Susan Gal általában a nyelvvideológiák változatosságára mutat rá. Például arra, hogy vannak domináns nyelvvideológiák, amelyek általában magától értetődének tűnnek, és sokaknak a nyelvről való gondolkodás kiindulópontját jelentik. Viszont ezekkel szembeállíthatók az „ellenzéki” nyelvvideológiák, amelyek kétségbe vonják, dekonstruálják a domináns

ideológiákat. Az elit szintjén bemutatja a népszámlálások körüli vitákat. Az általános nézet, hogy valakinek a nemzetiségét önbevallás alapján lehet csak definiálni. Viszont a magyarországi németek második világháború utáni deportálása az 1941-es népszámlálás adatai alapján történt. Akik mégis Magyarországon maradhettek, azok sem szívesen vallották magukat ezek után németnek vagy német anyanyelvűnek. Így a népszámlálási adatok alapján nem igen voltak németek Magyarországon és kisebbségi jogokat így nem kellett nekik biztosítani a szocialista időkben. Az 1980-as években már terjedtek más nézetek is arról, hogy mi alapján lehetne megbecsülni a magyarországi kisebbségek számát, ezek a módszerek pl. hatszor annyi németet eredményeztek (Gal 1993: 350). A népi ideológiák szintjén pl. abban van sok variáció, hogy kit tartanak németnek vagy svábnak. Van olyan általános nézet, hogy beszélni kell a nyelvet. Viszont annál erősebbnek tűnt, hogy az illető rendelkezik-e helybeli sváb családi múlttal, ilyenkor nem számít, hogy ha az illető már nem ismeri a helyi német nyelvváltozatot. Viszont vannak olyan helybeli sváb családokhoz tartozó egyének, akik beszélnek a helyi nyelvváltozatot, de mégsem tartják magukat németnek/svábnak, mivel inkább nemzetközi identitást deklarálnak (Gal 1993: 350–351).

Legújabb írásaiban Gal behatóbban és általánosabb síkon foglalkozik néhány jellegzetes európai nyelvvideológiával. Az elemzés célja az európai nyelvről szóló gondolatok „természetes mivoltának kérdőjelezése”, történetének, konstrukciós mivoltának, és a politikai jelentőségének leírása, leleplezése (2006b: 163). Az elemzés gyakran nyelvvideológiák ellenmondásait tárja fel. Egy visszatérő témája a nyelvi standard. Inou (2006: 121) alapján a nyelvvideológiák kutatása szempontjából a standard vizsgálatánál a fontos kérdések a következők: hogyan lett egy nyelvváltozatból standard (hogyan szerezte meg a hegemoniát), milyen társadalmi, történeti és politikai körülmények járultak hozzá és milyen következményei vannak a standardizációnak.

Gal (2008a: 39) megállapítja pl. hogy a standard nyelvváltozatot gyakran azonosítják egy adott nemzet vagy állam feltételezett alaptulajdonságaival. Például az amerikai angol norma jellegzetessége, hogy ezzel lehet legjobban politikai igazságokat közölni. Továbbá, ahogy Amerikában mindent, ezt is költséges tanulással lehet elsajátítani, a normatív változat birtokában viszont az illető boldogulási lehetőségei nőnek. Az amerikai angol könnyen fogad idegen szavakat, ahogy az amerikai állam is nyitva áll a bevándorlók előtt (uo.).

A standardizációról Gal azt írja többek között, hogy az abban való részvétel nem elsősorban a presztízs-nyelvváltozatokban való jártasságról szól, hanem arról, hogy az illető lojalitást vállal a normatív nyelvváltozattal, amelynek az egységesítő és centralizáló oktatás, munkapiac, média és kormányhivatalok tiszteletet parancsolnak (2006c: 164). Továbbá szerinte (Gal 2008b: 226) a politikai hatalom és állam iránti lojalitás gyakran a standard nyelv reprodukcióján alapszik. Így pl. kisebbségi helyzetben a nem államnyelvi standard változatának oktatása, tanulása egy adott régióban a politikai, oktatási, munkapiaci, médiabeli autonómiára való törekvés lényeges része.

Gal (2006c:167) megjegyzi, hogy az európai politika vagy politikaelmélet a standard nyelvváltozatokon kívül nem ismer el más nyelvváltozatokat. Erre egy jó példa a Svédországban beszélt finn nyelvhez közeli meän kieli, amit a politikai elismerés végett definiáltak önálló nyelvnek, amúgy az összes többi kisebbségi nyelvváltozathoz hasonlóan csakis egy „kevertnyelvű”, „degenerált” finn nyelvjárásként tartanak számon és semmiféle anyagi vagy eszmei támogatást nem kaphatna a nyelvcsere fékezésére (Laihonen 2009c: 132–134).

A nyelvvideológiák szempontjából egy adott nyelv standardizációja nem csak egyesíti a nyelvet és annak beszélőit, hanem megoszt, és hierarchiát hoz létre. A standardizált

formák mellett más formák stigmatizációja kizárja a közösség elitjéből ezek használóit, támogatóit (Gal 2006c: 171). Kisebbségi helyzetben ezért nagyon óvatosnak kellene lenni, hogy ne öljünk meg egy nyelvet ahhoz, hogy megmenthessük. Ez történt a magyarországi német nyelvjárásokkal: A rendszerváltás környékén újraindulhattak a német nemzetiségi iskolák, viszont az ott tanított és követelt német nyelv nem volt köszönő viszonyban sem azzal a nyelvváltozattal, amit a helybeliek hagyományosan használtak, és akkor még sokan ismertek. (Gal 2005: 97).

Az egynyelvűséggel/kétnyelvűséggel kapcsolatos ideológiákat lehet Gal nyomán (2008a) térképek alapján elemezni. A Gal által elemzett térképek egy olyan európai szervezet térképei, amely fenntartja az eurominority.eu honlapot és többek között kisebbségi térképeket készít. A térképek megrendelői között van például az EBLUL is. A térképekről sajnos nem találtam több információt a szervezet honlapján, így csak arra szorítkozhatunk, hogy egy kisebbségi jogokat támogató szervezet készíti a térképeket, és igyekszik ezeket terjeszteni az interneten és kiadványokban egyaránt.

Elsőnek tekintjük meg az „Európai Unió nyelvei” című térképet. (<http://www.eurominority.eu/version/maps/map-european-languages-eu.asp>)³. Üdvözlendő, hogy ez a térkép a szokványos térképekhez képest megmutatja azt, hogy a nyelvi határok nemigen esnek egybe az államhatárokkal. Ugyanezen a portálon megtalálhatunk egy „magyar” elnevezésű térképet is (http://www.eurominority.eu/version/hun/minority-detail.asp?id_minorities=107) amely közelebbről mutatja a magyar nyelvterületet és környékét. Ezek a térképeken a színek egyszerűsítve mutatják, hogy melyik területen milyen nyelvet beszélnek és milyen domináns kisebbségi nyelvterületek vannak az Európai Unióban.

Milyen nyelvideológiák állnak ezek mögött a térképek mögött? Susan Galt (2008a: 37) követve, először is a standard nyelvideológia, vagyis teljesen egységesnek mutatja a nyelvváltozatokat. Pedig számot adhatnának például arról is, hogy melyik régió nyelvváltozatának milyen presztízse/státusza van, illetve a beszélők maguk hogy állnak hozzá. Továbbá a térképek követik az egynyelvűség ideológiáját: azt a benyomást keltik, mintha léteznének teljesen egyöntetűen egynyelvű területek. Arról sem adnak tájékoztatást, hogy milyen idegen nyelveket (angol, francia, német stb.) beszélnek a különféle régiókban. Továbbá nem különböztetik meg azt, hogy milyen arányban beszélnek az adott nyelvet a lakosság körében, ezért például a bánági magyarok nem szerepelnek ezeken a térképeken. Ezért nem is csoda, hogy interjúban gyakran „elfelejtett magyarokként” említik magukat (Laihonen 2009b: 58). Végül arról sem kapunk képet, hogy a nyilvánosságban hogyan jelennek meg az adott nyelvek (pl. megeshet, hogy egy „magyar” színnel megjelölt területen nemigen találkozunk vizuális magyar nyelvhasználattal), vagy milyen jogi státuszuk van.

Tekintsünk meg egy kétnyelvűséggel kapcsolatos térképet (<http://www.eurominority.eu/version/maps/map-european-languages.asp>) is, ami alapján be lehet tekinteni az Európában domináns kétnyelvűséggel kapcsolatos ideológiákba. Az előző térképekhez képest ez a térkép már elismeri a kétnyelvűséget és próbál erről is számot adni, ráadásul megjeleníti a vitatott státuszú nyelveket is. Tudniillik, a térképen a kisebbségi területek csíkos vonalakkal vannak megjelölve mint kétnyelvűségi helyzetben található nyelvek. Vagyis, a térkép azt feltételezi, hogy az összes nem államnyelvi beszélő kétnyelvű környezetben él. Ugyanakkor a többségi nyelvet beszélők nem beszélnek más nyelvet.

---

³ Az itt jelzett térképek színes térképek és azért nem lehetett őket ide beilleszteni. Az internetcímek és a térképek utolsó ellenőrzése 2010. október 8-án történt.

Arról sem ad számot, hogy a kétnyelvű régiókban két egynyelvű csoport lakik-e, vagy esetleg ott mindenki kétnyelvű (vö. Gal 2008a: 37). Ráadásul a többnyelvűséget mint jelenséget nem ismeri el. Azon kívül például Finnország nagy részét egynyelvű régióként könyveli el, amikor egy hivatalosan kétnyelvű államban mindenkinek kötelező tanulni a másik hivatalos nyelvet.

Az utolsó térkép alapján is gondolom, könnyű egyetérteni Susan Gallal (2008a: 37), aki szerint ezek a térképek leginkább a standard nyelvi ideológia, egynyelvűségi ideológia és a nemzetállamok szájíze szerint készültek, vagyis az „egy nyelv egyenlő egy nemzet egyenlő egy állam” ideológia alapján mutatják be az európai nyelvi sokszínűséget amellet, hogy a nyelvi valóság sok részletét figyelmen kívül hagyják.

Természetesen most sokan arra gondolhatnak, hogy ezen térképek kritikája túlzás. Például azért, hogy grafikai, adatmennyiségi stb. korlátok miatt nem is lehet mindent egyszerre megmutatni egy térképben. Ráadásul ezek a térképek mindenképpen előrelépésnek számítanak a politikai térképekhez képest. Mégis felvetődik bennem, hogy ezen térképek csapdája az, hogy ezek elfogadásával számunkra nem rokonszenves ideológiákat (standard nyelvvideológia, egynyelvűségi ideológia) kell – legalábbis hallgatólag – elfogadnunk.

4. Néhány szempont a saját kutatásaimból

A romániai Bánság jellegzetessége, ismertetőjele a többnyelvűség. Ehhez kapcsolódik egy szólás is: „Bánságban a kutyák is négy nyelven ugatnak”. A valóság az, hogy a többnyelvű beszélők, többnyelvűség színterei a mai Bánságban eltűnőben vannak, bizonyos nyelveket, így pl. a német nyelv bánsági változatait már jóformán csak nyugdíjasok beszélik, és a fiatalok számára a német nyelv elsajátítása már főleg csak az iskolában történik. Viszont a helybeli magyarokkal, németekkel beszélgetve nagy becsben tartják a többnyelvűséget, szerintük is ez jellemzi leginkább a bánsági identitást. A helyi beszélők természetes állapotnak említik a többnyelvűséget, a több nyelv elsajátítását nem említik tehernek, ami azt hiszem elég ritka Európában vagy akár a magyar kisebbségek körében is. Például Finnországban a hivatalos politika szintjén példaértékű a kétnyelvűséghez való hozzáállás: a törvények azonos jogokat biztosítanak mindkét nyelvnek az összes nyelvhasználati területen. Viszont a finnek közül sokan nehezményezik, hogy miért kötelező nekik svédül tanulni az iskolában. Bánság esetében a nyelvi tények magyarázata, helyi interpretációi a leginkább érdekesek. Sőt a „tények” alapján magyar szempontból nem is olyan érdekes a régió, mivel pl. a falvak, amelyekben a kutatásunk zajlott, „papíron” olyan kevés magyarként bejegyzett lakossal rendelkeznek, hogy másnak nem is igen jutott eszébe őket kutatni.

A bánsági vizsgálataim eddigi eredményeiről olvashatnak a 15. Élőnyelvi Konferencia kötetében (Laihonen 2009d). A legújabb tervem az, hogy a bánsági nyelvvideológiák történeti változásaival foglalkozzak. A nyelvvideológiák soha nem erednek a semmiből, többek között történetük is van. A szövegek, diskurzusok elemzésének fontos része ezeknek a terjedéséről, átalakulásainak, történeti gyökereinek, illetve jövőbeni használataira történő utalásainak számba vétele (Gal 2006c: 173). Jelenleg azzal foglalkozom, hogy a bánsági interjúimat összehasonlítom különféle korokból származó korabeli írásokkal. Különféle korszakokról vannak pl. szépirodalmi alkotások magyar és német nyelven. Többek között igyekszem értelmezni például Herczeg Ferenc A hét sváb művét, vagy a közelmúltra vonatkozóan a Nobel díjas Hertha Müller munkásságát az azokban szereplő nyelvvideológiák szempontjából. Müllernél pl. az elbeszélő arról mesél, hogy hogyan sajátította el a magyar nyelvet, illetve hogy a román nyelv milyen célokra felel meg legjobban, illetve hogyan ítéli meg a helyi német közösséget és nyelvet. Azon kívül a Bánságról szóló könyvek jellegzetesen tartalmazznak az alapnyelven kívüli

részeket is, ezek a részek mit árulnak el? Milyen ideológiát tükröznek pl. a magyar nyelvű részek Hertha Müller műveiben? Ezekre a kérdésekre remélhetőleg nemsokára válaszokat tudok adni.

5. Miért hasznos a nyelvideológiákkal foglalkozni?

Végül, néhány pontban igyekszem összefoglalni, hogy milyen szempontok alapján hasznos a nyelvideológiákkal ismerkedni, kísérletezni a magyar nyelvvel foglalkozó kutatóknak. Először is a nyelvideológiák kutatása elsősorban kvalitatív kutatás és anyagközpontú elemzés. A magyar szociolingvisztikában eddig például kevésbé tudták az interjúkat hasznosítani. A nyelvideológiák elmélete újabb szempontokat kínálhat az eddig nyelviattitúd-fogalmat hasznosító nyelvi jelenségek megítélésével kapcsolatos kutatásoknak (l. Laihonen 2008). Így újabb eredmények születhetnének a metapragmatikai kutatások területén is (vö. Bartha 1992).

A magyar standard elemzése nyelvideológiák szempontjából (l. Inou 2006) viszont újabb fordulatot hozhatna abban a vitában, ami a magyar standard elméleti és gyakorlati (nyelvpolitikai) kérdéseiben van. Ugyanakkor lehetne az indexikális fogalmak alapértelmezéseit elemezni (Silverstein 1998: 128), ahogy ezt például a nemzetfogalommal teszi Szilágyi N. Sándor (2002). Így általában is a magyar nyelv kutatásának alapjait újra lehetne gondolni, többek között erre jó meglevő példa Benő Attila (2007: 8) kezdeményezése a magyar nyelvészet határtalanítására.

Ugyanakkor tudatában kell lennünk a nyelvideológiák kutatásának korlátaival és provokatív oldalával is. A kutatási irányzat alaptevékenysége az ideológiák kritikája. Azaz kritikus fényben tünteti fel az ideológiákat, hogy (át)láthatóvá tegye ezeket. Továbbá célja az ideológiák leírása, nem értékelése tudományos, erkölcsi, politikai stb. szempontból. Vagyis nem létezik „arkhimédészi pont”, nincs kikezdhethetlen kiindulópont, erkölcsi vagy politikai előfeltevés. Így többek között kellemetlen következtetéseket is hozhat akár a saját nyelvideológiáinkról. Továbbá, a kutatásnak nem célja konstruktív segítséget nyújtani a például a nyelvi tervezés számára. A nyelvi jogok területén is inkább a kutatásban érdekelt a tudományterület, mint aktív politikai részvételben, ami jó néhány szociolingvista törekvése. Például Susan Gal (2002: 204) azt írja a nyelvi jogokról: „Minden érvelés a nyelvi jogokról, illetve arról, hogy milyen kapcsolat van a nyelv és az embercsoportok között, mindig ideológia ... Nekünk tudósoknak felelősségünk van ezeket elemezni és kritizálni, relativizálni.” A nyelvideológiákkal foglalkozó írások jellegzetesen azért kritizálják a nyelvi jogi aktivistákat, hogy ugyanazokat az ideológiákat – általában a standard vagy egynyelvűségi nyelvideológiát – követik, mint a hatalmon levők.

Végül, a nyelvideológiák kutatása egyfajta nyelvészeti historiográfiának is felfogható. A nyelvészek nyelvideológiáival való foglalkozás segít a tisztánlátásban és abban a fontos feladatban, hogy a saját pozícióikat megtaláljuk. Másfelől akár a nyelvpolitika is hasznát veheti. Kontra Miklós (pl. 2009: 88) ismert mondása, hogy a magyar nyelvpolitikában a tények nem számítanak. Ilyen értelemben a nyelvideológiák akár fontosabbak is lehetnek, mint maguk a tények, amelyeket interpretálnak.

Irodalom

- Bartha Csilla 1992. Sztenderdizáció és/vagy nyelvi asszimiláció? Megjegyzések az erdélyi menekültek nyelvhasználatában észlelhető változásokról. In: Kontra Miklós szerk., 1992. *Társadalmi és területi változatok a magyar nyelvben*. Linguistica, Series A. Studia et dissertationes, 9. Budapest: A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete. 19–28.
- Blommaert, Jan 2006. Language Ideology. In: Brown, Keith (editor-in-chief). *Encyclopedia of Language & Linguistics*. Second edition, vol. 6. Amsterdam: Elsevier. 510–521.

- Benő Attila 2007. Köznyelvi magyar szavak jelentésbővülése az erdélyi magyar nyelvváltozatban. In: Maticsák Sándor szerk., 2007. *Nyelv, nemzet, identitás I.* Nemzetközi Magyarorságtudományi Társaság: Debrecen–Budapest. 7–12.
- Gal, Susan 1979. *Language Shift: Social Determinants of Linguistic Change in Bilingual Austria.* New York: Academic Press.
- Gal, Susan 1993. Diversity and Contestation in Linguistic Ideologies: German Speakers in Hungary. In: *Language in Society* 22: 337–359.
- Gal, Susan 1995. Cultural bases of language use among the German speakers in Hungary. *International Journal of the Sociology of Language* 111: 93–102.
- Gal, Susan 2001. Linguistic theories and national images in nineteenth-century Hungary. In: Gal, Susan – Woolard, Kathryn A. eds., 2001. *Languages and Public: the Making of Authority.* Manchester: St. Jerome Publishing. 30–45.
- Gal, Susan 2002. Language Ideologies and Linguistic Diversity: Where Culture Meets Power. In: Keresztes László – Maticsák Sándor szerk., 2002. *A magyar nyelv idegenben.* Debrecen: Debreceni Egyetem. 197–204.
- Gal, Susan 2006a. Language, its stakes and its effects. In: Goodin, Robert E. – Tilly Charles eds., 2006. *The Oxford Handbook of Contextual Political Analysis.* Oxford: Oxford University Press. 376–391.
- Gal, Susan 2006b. Migration, minorities and multilingualism: Language ideologies in Europe. In: Stevenson, Patrick – Mar-Molinero Clare eds., 2006. *Language Ideologies and Practices.* Basingstoke: Palgrave Macmillan. 13–27.
- Gal, Susan 2006c. Contradictions of standard language in Europe: Implications for the study of practices and publics. In: *Social Anthropology* 14/2: 163–181.
- Gal, Susan 2008a. Language and Political Space. In: Auer, Peter – Schmidt, Jürgen R. eds., 2008. *An International Handbook of Linguistic Variation.* Berlin: Mouton de Gruyter. 33–50.
- Gal, Susan 2008b. Hungarian as a minority language. In: Extra, Guus – Gorter, Durk eds., 2008. *Multilingual Europe: Facts and Policies.* Berlin: Mouton de Gruyter. 207–232.
- Inoue, Miyako 2006. Standardization. In: Brown, Keith (editor-in-chief). *Encyclopedia of Language & Linguistics.* Second edition, vol. 12. Amsterdam: Elsevier. 121–127.
- Irvine, Judith and Gal, Susan 2000. Language ideology and linguistic differentiation. In: Kroskity, Paul ed., 2000. *Regimes of Language: Ideologies, Politics and Identities.* Santa Fe: School of American Research Press. 35–83.
- Kontra Miklós 2009. A focihoz és a pedagógiához mindenki ért, a nyelvhez meg a politikus is. In: *Korunk* 5: 87–95.
- Laihonen, Petteri 2008. Language Ideologies in Interviews: A Conversation Analysis Approach. In: *Journal of Sociolinguistics* 12/5: 668–693.
- Laihonen, Petteri 2009a. *Language Ideologies in the Romanian Banat: Analysis of Interviews and Academic Writings among the Hungarians and Germans.* Jyväskylä Studies in Humanities 119. Jyväskylä: University of Jyväskylä.
- Laihonen, Petteri 2009b. A magyar nyelvi standardhoz kapcsolódó nyelvi ideológiák a romániai Bánságban. In: Lanstyák István – Menyhárt József – Szabó Mihály Gizella szerk., 2009. *Tanulmányok a kétnyelvűségről IV.* Dunaszerdahely: Gramma. 47–77.
- Laihonen, Petteri 2009c. A finn nyelvpolitika. In: *Magyar nyelvjárások* 47: 119–143.
- Laihonen, Petteri 2009d. Nyelvi ideológiák a romániai Bánságban. In: Borbely Anna – Vančonek Kremmer Ildikó – Hattyár Helga szerk., 2009. *15. Előnyelvi konferencia: Nyelvideológiák, attitűdök és sztereotípiák.* Budapest: Tinta, 321–330.
- Lanstyák István 2007. Általános nyelvi mítoszok. In: Domonkosi Ágnes – István Lanstyák – Pozsgay Ildikó szerk., 2007. *Műhelytanulmányok a nyelv műveléséről.* Dunaszerdahely: Gramma. 174–212.
- Silverstein, Michael 1998. The uses and utility of ideology: A commentary. In: Schieffelin, Bambi – Woolard, Kathryn – Kroskity, Paul eds., 1998. *Language Ideologies: Practice and Theory.* Oxford: Oxford University Press. 123–148.
- Szilágyi N. Sándor 2002. Nyelvében él a nemzet. In: *Regio* 2002/4: 159–177.

CSÁNGÓ NYELVIDEOLÓGIÁK

TÁNCZOS VILMOS

Ideology of language of the Moldavian Csángós

The essay summarizes the most important theses of the ideology of language referring to the language and use of language of the Moldavian Csángós beginning from the first half of the 19th century until today. Due to the fact that Hungarian speaking Moldavian Csángós did not partake in the processes of the formation of the modern Hungarian nation the ideological theses referring to the language of the Csángós have evolved in a highly unique way. The essay presents the way in which the ideological theses have appeared in different scientific and political discourses about the Csángós, and it also examines the popular concepts referring to language that define the everyday, practical use of language by the Moldavian Csángós.

Bevezetés: a nyelvvideológiák

A nyelvvideológia terminus tág értelemben az élő nyelvről szóló teljes gondolatrendszer jelent. Eszerint ide tartoznak mindazok az eszmék, nézetek és hiedelmek, amelyek megmagyarázzák a nyelvhasználatot (pl. mire jó a nyelv? mit jeleznek a nyelvi különbségek? hogyan viszonyulunk a nyelvi változásokhoz? hogyan alakítsuk a gyermekek nyelvi szocializációs gyakorlatát? stb.) és ennek megfelelően kijelölik a közösség által követendő nyelvi eszményt.¹ A nyelvvideológiák úgy szabályozzák a nyelvhasználatot, hogy ezt a gyakorlatot egy magasabb tudományos vagy vallásos-filozófiai-morális szinten is igyekeznek megalapozni.

Nyelvideológiai tételeket nemcsak a politika és a nyelvtudomány, azaz az értelmiség fogalmaz meg. Léteznek népi nyelvvideológiák is, amelyek egy adott közösségen belül megszabják a nyelvhasználatot, ugyanis minden közösségnek szüksége van arra, hogy a nyelvi helyzeteket értelmezze, ezért az alapvető nyelvi kérdésekről mindig kialakul egy közvélekedés, amely ideologikus formában mutatkozik meg. A népi eszmerendszer a nyelvről kialakított tudást ugyanúgy igazságként jeleníti meg, mint a nem népi ideológiák. A népi nyelvvideológiákat azért kell komolyan vennünk, mert míg a felülről jövő politikai és nyelvészeti nyelvvideológiák csak közvetett kapcsolatban vannak az élő nyelvvel, azaz mindig csak valamilyen viszonyulásra kényszerülnek, a népi nyelvvideológiák valóban gyakorlati jellegűek. Amazok csak a nyelvről alkotott külső, olykor egymással vitatható vélekedések, emezek pedig a közösség előtt elfogadott igazságok, amelyeknek vitathatatlanul közük van a valós nyelvi folyamatokhoz. A népi nyelvi kategorizációk mindig hétköznapi tapasztalatokra épülnek, létük alapvető feltétele, hogy kiállják a gyakorlat próbáját. A népi nyelvvideológiák az autentikus népi kultúra részei, és figyelemmel követésük azért is fontos, mert végső soron maguknak a nyelvhasználóknak a vélekedéséről van szó saját nyelvi gyakorlatukról.

A népi nyelvvideológiák tételei megfogalmazódhatnak explicit kijelentésekben is (Például: „Ahány nyelvet beszélsz, annyi ember vagy.”; „Román kenyeret eszel, beszélj hát románul!”; „Előbb románul tanítjuk otthon, aztán úgyis megtanul az utcán magyarul.” stb.), de ahhoz, hogy ilyen proverbiumszerű kijelentések elhangozzanak, a nyelvi tudatosság pillanatnyi felébresztésére, azaz különleges nyelvi helyzetre van szükség. A népi nyelvvideológiák tételei általában implicit módon vannak jelen a nyelvi megnyilatkozásokban, azaz működésük nem tudatos, de bármelyik pillanatban tudatosítható és explicitté tehető. Felfoghatjuk úgy is, hogy a verbálisan meg nem fogalmazott

---

¹ A fogalmat ilyen tág értelemben használó Michael Silverstein (1979), Judith Irvine (1989), Susan Gal (2002) és Jeff Verschueren (2004) nézeteit összefoglalja: Laihonon 2009: 323.